

مقایسه تطبیقی شاخص‌های توسعه‌یافتگی اجتماعی در محلات حاشیه و غیرحاشیه
(موردکاوی: محله طرق و محله بهشت کلانشهر مشهد)

مشخصات نویسنده اول (نویسنده مسئول):

نام و نام خانوادگی: مهناز دهقان حسین آبادی

مرتبه علمی: کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران

ایمیل: mahnazdehghan93@gmail.com

مشخصات نویسنده دوم:

نام و نام خانوادگی: میترا عظیمی

مرتبه علمی: استادیار گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران

mitra.azimi@atu.ac.ir

مشخصات نویسنده سوم:

نام و نام خانوادگی: مائده هدایتی فرد

مرتبه علمی: استادیار گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران

md.hedayati@gmail.com

چکیده

در دهه‌های اخیر کارشناسان شهری به این باور رسیده‌اند که علاوه بر تاثیر بخش‌های اقتصادی و کالبدی بر بهبود وضعیت محلات حاشیه‌نشین و کم برخوردار، پتانسیل‌های اجتماعی این محلات می‌تواند تاثیر بسزایی در توسعه‌یافتگی و بهبود وضعیت آنها داشته باشد.

با این توصیف پژوهش حاضر درصدد مقایسه تطبیقی شاخص‌های توسعه‌یافتگی اجتماعی دو محله بهشت (محله غیر حاشیه) و محله طرق (محله حاشیه‌نشین) در کلانشهر مشهد می‌باشد. از این رو به بررسی وضعیت شاخص‌های توسعه اجتماعی در هر محله با استفاده از میانگین پرسشنامه ساکنین و مراجعه به اسناد سرشماری پرداخته و سپس با نظرسنجی از خبرگان و بهره‌گیری از روش تحلیلی مریک^۱ به وزن‌دهی شاخص‌ها و در انتها به کمک روش تحلیلی ماباک^۲ به رتبه‌بندی دو محله به لحاظ سطح توسعه اجتماعی و تعیین وضعیت محلات پرداخته شده است. نتایج حاصل از رتبه‌بندی محلات نشان‌دهنده رتبه بالاتر محله طرق نسبت به محله بهشت در ارتباط با وضعیت توسعه اجتماعی می‌باشد. در محله طرق شاخص‌های حس مسئولیت، برابری جنسی و قومی، تمایل به پیشرفت، هویت، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی و در محله بهشت شاخص‌های برابری جنسی قومی، فرهنگ علم‌گرایی، حس مسئولیت، تمایل به پیشرفت، هویت، مسکن، رضایت از شغل و درآمد و دسترسی به خدمات از وضعیت بهتری برخوردار می‌باشند. ضعیف‌ترین شاخص‌ها در محله طرق به ترتیب شاخص‌های دسترسی به خدمات، سرزندگی، ایمنی و امنیت، مسکن، اعتماد و رضایت از شغل و درآمد و در محله بهشت شاخص‌های اعتماد، مشارکت، انسجام اجتماعی، سرزندگی و ایمنی و امنیت است.

کلیدواژه: توسعه اجتماعی، کلانشهر مشهد، طرق، بهشت، ماباک، مریک

^۱. MEREC

^۲. MABAC

Comparative comparison of social development indicators in marginal and non-marginal neighborhoods (case study: Behesht and Torogh neighborhoods of Mashhad the megacity)

Abstract

In recent decades, urban experts have come to believe that in addition to The impact of economic and physical sectors on the improvement of the condition of marginal and poor neighborhoods, The social potentials of these neighborhoods can have a significant impact on their development and improvement. With this description, the current study aims to compare the social development indicators of Behesht neighborhood (non-marginal neighborhood) and Torogh neighborhood (marginalized neighborhood) in Mashhad metropolis. Therefore, the status of social development indicators in each neighborhood was investigated by using the average questionnaire of the residents and objective findings (field observations, interviews, and census documents) And then by surveying the experts and using Mereg's analytical method to weight the indicators and finally with the help of Mabac's analytical method to rank two neighborhoods in terms of the level of social development and determine the status of the neighborhoods. The results of the ranking of the neighborhoods show a higher rank of Torogh neighborhood than Behesht neighborhood in relation to social development. In Torogh neighborhood, indicators of sense of responsibility, gender and ethnic equality, desire to progress, identity, social cohesion and social participation, and in Behesht neighborhood, indicators of ethnic gender equality, scientific culture, sense of responsibility, desire to progress, identity, housing, job satisfaction and Income and access to services are in a better condition. The weakest indicators in Torogh neighborhood are indicators of access to services, vitality, safety and security, housing, trust and satisfaction with job and income, and in Behesht neighborhood, indicators of trust, participation, social cohesion, vitality, safety and security.

Keywords: social development, Mashhad Metropolis, Torogh, Behesht, Mabac, Mereg

۱. مقدمه

با ظهور انقلاب صنعتی بسیاری از مردم با هدف بهبود استانداردهای زندگی خود به شهرهای صنعتی مهاجرت کردند و این امر منجر به افزایش جمعیت شهری شده است. طبق پیش‌بینی سازمان ملل تا سال ۲۰۵۰، ۶۸ درصد جمعیت جهان، در شهرها متمرکز خواهند شد (سازمان

^۱ . United Nations

ملل متحد، ۲۰۱۸). همراه با رشد سریع جمعیت شهری در جهان، کشور ایران نیز از دهه ۱۳۴۰ همرستا با آغاز سرمایه‌گذاری دولت در شهرها و بورس‌بازی زمین و مسکن به ویژه در کلانشهرها، شاهد رشد شتابان شهرنشینی بوده‌است (ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۱، ص. ۴۴۹).

به طوری که رشد روزافزون جمعیت شهری و تغییرات مداوم اجتماعی، اقتصادی، فضایی و کالبدی در شهرها باعث ایجاد محلات مختلف با ساختارهای متفاوت اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و ... شده است. بنابراین در حال حاضر محله‌های گوناگون در شهرها با ویژگی‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی در قالب محله‌های اسکان غیررسمی (حاشیه‌ای) و کمتر توسعه یافته و محله‌های رسمی شکل گرفته‌اند که این موضوع سبب از هم گسیختگی‌های فضایی، اجتماعی، زیستی، توزیع نامناسب خدمات و امکانات شهری شده است.

بر اساس آمار سرشماری سال ۱۳۹۵، کلانشهر مشهد با ۳۰۰۱۱۸۴ نفر جمعیت و ۳۵۱ کیلومترمربع مساحت در برگیرنده محلات مختلف شهری، محلات اسکان غیررسمی و محلات رسمی می‌باشد که این محلات به لحاظ ساختارهای اجتماعی و سطح توسعه‌یافتگی اجتماعی تفاوت‌های چشمگیری با هم دارند. محلات حاشیه‌نشین (اسکان غیررسمی) در واقع به محلاتی اطلاق می‌گردد که خارج از برنامه‌ریزی رسمی و قواعد قانونی و استانداردهای نهادی ایجاد شده (اولاجده^۱، ۲۰۱۰، ص. ۱)، فقدان سند مالکیت رسمی و ساخت و سازهای غیرقانونی ویژگی مشترک و شاخص آن‌ها است و در کنار این شاخصه، کمبود خدمات و زیرساخت‌های شهری، بی‌نظمی و آشفتگی کالبدی، عدم رسمیت در برنامه‌ریزی‌های شهری و ... از دیگر ویژگی‌های آن‌ها به شمار می‌رود. براساس آخرین آمار رسمی ۳۳ درصد از جمعیت کل شهر و ۱۱ درصد از مساحت شهر را محلات حاشیه‌نشین یا اسکان غیررسمی در برمی‌گیرد. در حال حاضر یکی از اصلی‌ترین مسائل کلانشهر مشهد مسأله حاشیه‌نشینی می‌باشد که دیدگاه غالب به این سکونتگاه‌ها به عنوان فضاهای حاشیه‌ای و توسعه‌نیافته توسط مسئولین و برنامه‌ریزان شهری در ابعاد مختلف از جمله در تخصیص بودجه، پیگیری مطالبات شهروندان به نوعی باعث تشدید جدایی‌گزینی محلات شهری به محلات حاشیه‌ای و غیرحاشیه و به دنبال آن تشدید شکاف اجتماعی بین محلات شهر شده است. اگرچه این محلات به لحاظ شرایط اقتصادی، کالبدی و ... در سطح

^۱ . Olajide

پایین‌تری نسبت به محلات غیرحاشیه‌ای قرار دارند اما به نظر می‌رسد همچنان در عرصه‌های اجتماعی شرایط بهتر از محله‌های بیشتر برخوردار باشد. به این منظور دو محله طرق (حاشیه‌نشین) و بهشت (غیرحاشیه) در کلانشهر مشهد جهت مطالعه و تحلیل انتخاب شدند. از این رو پژوهش حاضر می‌کوشد تا بررسی و تحلیل شاخص‌های توسعه اجتماعی در دو محله بهشت و طرق به مساله اصلی پژوهش که مقایسه تطبیقی سطح توسعه اجتماعی دو محله منتخب است بپردازد. بر این اساس، ابتدا شاخص‌های توسعه اجتماعی از متون استخراج و سپس بر اساس شناخت حاصل از تکمیل پرسشنامه این شاخص‌ها بومی شده و با بررسی شاخص‌های توسعه‌یافتگی اجتماعی بدست آمده و شناخت ویژگی‌ها و ظرفیت‌های دو محله، تفاوت این محلات را به لحاظ سطح توسعه‌یافتگی اجتماعی بررسی کرده و در انتها مقایسه محلات به لحاظ سطح توسعه‌یافتگی اجتماعی پرداخته شده است. نتیجه این تحقیق به نوعی نشان‌دهنده این است که شرایط اقتصادی و کالبدی محلات، معیار سنجش درست و قابل قبولی برای بیشتر یا کمتر توسعه یافتگی محلات نبوده و شرایط اجتماعی می‌تواند تاثیر به سزایی در سطح توسعه یافتگی محلات داشته باشد و می‌تواند بینشی برای فهم موضوع توسعه‌یافتگی میان محله‌های بیشتر و کمتر برخوردار فراهم کند.

۲. پیشینه تحقیق:

در این بخش مطالعاتی با موضوع توسعه اجتماعی بررسی شده است:

قاسمی نژاد، شبستر و اسماعیل زاده (۱۴۰۲)، در تحقیقی با عنوان «تنگناهای توسعه اجتماعی در بین حاشیه‌نشینان (مطالعه داده‌بنیاد شرایط علی و زمینه‌ای در بین حاشیه‌نشینان پاکدشت و قیام‌دشت)»، عنوان داشته‌اند، امروزه حاشیه‌نشینی به یکی از مهم‌ترین مسائل اجتماعی و موانع توسعه اجتماعی تبدیل شده است. این مطالعه باهدف بررسی شرایط علی و زمینه‌ای تعلیق توسعه اجتماعی در بین حاشیه‌نشینان پاکدشت و قیام‌دشت انجام گرفته است. جامعه مورد مطالعه کلیه ساکنان مناطق حاشیه‌نشین پاکدشت و قیام‌دشت هستند که به شیوه نمونه‌گیری هدفمند و نظری انتخاب شدند. به این اعتبار، با ۳۸ نفر از ساکنان این مناطق مصاحبه عمیق فردی به عمل آمد. توقف مصاحبه بر اساس معیار اشباع نظری و تحلیل داده‌ها به روش داده‌بنیاد و بر اساس رویکرد اشتروسی انجام گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که شرایط علی تعلیق توسعه اجتماعی عبارت‌اند از: برگشت‌ناپذیری متقابل، کنش‌های موقتی و ابزاری، خودپنداره ضعیف، تسلسل نسلی فقر و خیر محدود. زمینه‌های تعلیق توسعه اجتماعی نیز خود را قالب مقولاتی همچون نقش‌های ناهمگرا، شکاف در آگاهی اجتماعی، بی‌سامانی مرزهای خانوادگی و بی‌اعتمادی نهادی نشان داده است. تضادهای قومیتی باعث برتری‌جویی‌های قومی و در نتیجه عدم‌همگرایی شده است. در تعارض‌های هویتی نیز به دلیل نابرابری‌های عمده، قدرت انطباق‌پذیری این اقوام ساکن با جهان مدرن (در اینجا تهران) را دشوار کرده است. لذا، این افراد در این مناطق به کنش‌های موقتی و ابزاری گرایش پیدا کرده و نمی‌توانند تعاملات اجتماع‌پایداری ایجاد کنند در نتیجه توسعه اجتماعی تحقق نمی‌یابد. هزار جریبی، شالچی و وزیری (۱۴۰۲)، در تحقیقی با عنوان «نسبت سیاست‌های حاشیه‌نشینی و هویت ساکنان حاشیه، مورد مطالعه حاشیه‌نشینی تهران» درصدد شناسایی اختلاف‌های مفهومی حول هویت حاشیه‌نشینان در بین سیاست‌های حاشیه‌نشینی، دیدگاه کارکنان و فعالان فرهنگی در شهرداری‌ها و سرای محله‌ها و دیدگاه خود حاشیه‌نشینان بوده‌اند. در این تحقیق از روش تحلیل تماتیک کلارک و براون در این پژوهش استفاده شده است و داده‌ها به صورت هدفمند از موارد ویژه انتخاب شده که شامل اسناد مرتبط با سیاست‌های حاشیه‌نشینی، مصاحبه نیمه ساختار یافته با ۴۸ نفر از حاشیه‌نشینان و ۲۵ نفر از کارکنان و فعالان فرهنگی در شهرداری و سرای محله در مناطق ۲، ۴، ۱۲، ۱۸ و ۱۹ تهران می‌شود. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که

در سیاست های حاشیه نشینی هویت حاشیه نشینان بر مبنای دو تم اصلی عصبيت محلی و آزادی - خلاقیت و در دیدگاه کارکنان و فعالان فرهنگی بر اساس ویژگی هایی چون همبستگی قوی محلی، بلاتکلیفی، نظم گریزی، تشکیل شده است. اما مصاحبه با حاشیه نشینان نشان داد هویت آنها با مفهوم کار پیوند اساسی دارد. همبستگی حاشیه نشینان مانند هر جای دیگر شهر یک همبستگی عادی است اما همبستگی قوی محلی حاشیه نشینان زمانی شکل می گیرد که احساس کنند کار آنها از طریق نظم جدیدی تهدید می شود. مقاومت آنها در برابر تهدید ایجاد وضعیت بلاتکلیفی و نظم گریزی است. بدین ترتیب در این مقاله مشخص شد هویت حاشیه نشینان در چارچوب سیاست های حاشیه نشینی آنها چیزی نیست که واقعیت ویژگی های هویتی حاشیه نشینان نشان می دهد. امیری رز، عیوضی، برزگر و ابطی (۱۴۰۱)، به مطالعه ی نسبت حاشیه نشینی و شکاف های اجتماعی در کلان شهر تهران (مطالعه ی موردی: خاتون آباد و حصار امیر) پرداخته اند. آنها معتقدند، حاشیه نشینی درمورد شهرها، به مثابه پدیده ای جامعه شناختی، عوارض و پیامدهای بی شماری را متوجه کشورها از جمله جوامع در حال توسعه کرده است. جدا شدن مردم مناطق روستایی از متن فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی خود و حضور در فضای پیرامونی شهرها، علاوه بر آسیب زدن به مهاجران حاشیه نشین، به ظهور شکاف های متعدد در کلان شهرها منجر شده است. شناخت دقیق این وضعیت و ارائه راه حل برای مقابله با پیامدهای مختلف آن، به عنوان هدف این مقاله، مستلزم مطالعه نسبت حاشیه نشینی و شکاف های اجتماعی در این مناطق است؛ بنابراین، در پژوهش حاضر برای مطالعه میدانی، دو منطقه خاتون آباد و حصار امیر در جنوب شرقی کلان شهر تهران، به عنوان جمعیت نمونه انتخاب و با شیوه خوشه ای تصادفی، سه محله از هر کدام از آنها مورد مطالعه پیمایشی قرار گرفته است. نحوه مطالعه نیز بر اساس پرسشنامه محقق ساخته بود. که طبق طیف لیکرت تهیه شده است. در پرسش های مطرح شده، انواع شکاف های اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس تحلیل و ارزیابی پاسخ ها و استخراج آمارهای کمی با استفاده از Spss و Excel و... می توان گفت که تراکم نارضایتی حاصل از توسعه ناموزون و احساس محرومیت نسبی، مشکلات و ضعف های ساختاری در این مناطق، حدود ۶۷ درصد

است و این عدم رضایت، به ظهور انواع شکاف ها در مناطق حاشیه نشین منجر شده و این مناطق را مستعد کنش های اعتراضی کرده است.

فاضلی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی تحت عنوان "توسعه اجتماعی، شاخص ها و جایگاه ایران در جهان" به ارائه تعریفی جامع از این مفهوم و شناسایی جامع ترین شاخص ها در زمینه توسعه اجتماعی، مقایسه ایران با سایر کشورها به لحاظ توسعه یافتگی پرداخته اند. نتایج حاصل بیانگر وضعیت نامناسب ایران به لحاظ توسعه اجتماعی نسبت به کشورهای ۱۶ گانه منطقه بوده است. تقی آزاد ارمکی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی تحت عنوان "بررسی و شناسایی شاخص های کاربردی توسعه اجتماعی (با استفاده از تکنیک دلفی)" به تعبیر مفهوم توسعه اجتماعی بر اساس محاسبه شاخص های اجماع، اهمیت و اولویت در فرایند تکنیک دلفی و از طریق شاخص های امنیت، اخلاق توسعه، سطح کیفیت زندگی همبستگی اجتماعی پرداخته اند. ازکیا و همکاران مقاله ای در سال ۱۳۹۳ با عنوان "بررسی سطح توسعه اجتماعی در شهر تهران" انجام داده است که با سنجش دو متغیر اصلی توسعه اجتماعی (سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی) به این نتیجه دست یافت که افزایش سطح توسعه اجتماعی شهر تهران نیازمند ارتقا همزمان سطح این دو متغیر است. فلاحتی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله ای با عنوان "بررسی میزان روایی و پایایی ابزار سنجش و کیفیت توسعه اجتماعی در شهر تهران" به بررسی مفهوم توسعه اجتماعی و شناخت شاخص های آن و بررسی سطح پایایی و روایی پرداختند و در نهایت شاخص های امنیت اجتماعی، وفاق و همبستگی اجتماعی، کیفیت زندگی و اخلاق را به عنوان شاخص های اصلی توسعه اجتماعی معرفی نموده و سطح توسعه اجتماعی در شهر تهران را نزدیک به متوسط ارزیابی کردند.

در میان تحقیقات خارجی، ست آساره اوکیره، متیو ابونیوه، استیون لئونارد منسا و لویی کوسی فریمپونگ (۲۰۲۴)، در تحقیق خود با عنوان «سرمایه اجتماعی و توسعه مبتنی بر جامعه: تحلیل چند گروهی از سکونتگاه های غیررسمی مهاجر و بومی در آکرای بزرگ، غنا» در شهرهای جنوب صحرای آفریقا، توسعه مبتنی بر جامعه به عنوان یک پاسخ جمعی به نابرابری های اجتماعی -

¹ Beatrice Efram Afi Ziorklui, Seth Asare Okyere, Matthew Abunyewah, Stephen Leonard Mensah, Louis Kusi Frimpong

فضایی ریشه‌دار و پاسخ‌های نامناسب برنامه‌ریزی توسعه محلی به چالش‌های سکونتگاه‌های غیررسمی ظهور کرده است. سرمایه اجتماعی به عنوان محرک چنین ابتکارات مبتنی بر جامعه در نظر گرفته می‌شود. همچنین ادعاهایی وجود دارد مبنی بر اینکه سرمایه اجتماعی می‌تواند مانع توسعه پایدار سکونتگاه‌های غیررسمی شود. با این حال، هیچ یک از این جریان‌ها به این موضوع توجه نمی‌کنند که چه اشکالی از سرمایه اجتماعی و چه زمینه اجتماعی شهری، سرمایه اجتماعی بر بهبود سکونتگاه‌های غیررسمی به رهبری جامعه تأثیر می‌گذارد. این مقاله با مقایسه سکونتگاه‌های غیررسمی شهری بومی و مهاجر در آکرا، غنا، به دنبال بررسی نقش مؤثر سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و پل‌زننده بر توسعه مبتنی بر جامعه (CDD) بود. با استفاده از یک مطالعه کمی با ۳۰۰ شرکت‌کننده در دو سکونتگاه غیررسمی و با استفاده از یک تحلیل چندگروهی قوی، یافته‌ها نشان داد که سرمایه اجتماعی درون‌گروهی تأثیر مثبتی بر سکونتگاه غیررسمی بومی (محل آسبه) دارد، اما رابطه معناداری در سکونتگاه غیررسمی مهاجر (تولاکوی قدیمی) ندارد. برعکس، سرمایه اجتماعی پیوندی تأثیر مثبتی بر مهاجر داشته اما بر سکونتگاه‌های غیررسمی بومی تأثیری نداشته است. تحقیق مذکور نتیجه می‌گیرد که بهره‌برداری از سرمایه اجتماعی در بهبود سکونتگاه‌های غیررسمی از پایین به بالا، ظریف‌تر است و کاربردهای خاص هر زمینه برای تحقیق و عمل ضروری است. این مقاله برای سیاست‌گذاران و متخصصان محیط زیست، استفاده از سرمایه اجتماعی را به عنوان وسیله‌ای (نه هدف) برای ایجاد همکاری‌های رسمی-غیررسمی از طریق تولید مشترک ابتکارات از پایین به بالا برای بهبودهای فراگیر و پایدار به منظور به حداکثر رساندن نکات مثبت و به حداقل رساندن نکات منفی پیشنهاد می‌کند.

مورگنر، آمبوله، اندیتی، گیتیرا (۲۰۲۰)، در تحقیق خود به بررسی « بررسی پویایی شبکه‌های اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهری: مورد دره ماتاره، کنیا» پرداخته‌اند. این مقاله رویکرد متفاوتی را در مطالعه سکونتگاه‌های غیررسمی، که معمولاً به عنوان مناطق آشفته، بی‌نظم و فاقد انسجام اجتماعی تصور می‌شوند، بررسی می‌کند و در تلاش است خوانش متفاوتی از زندگی اجتماعی در یک سکونتگاه غیررسمی ارائه نماید. در حالی که زندگی اجتماعی این سکونتگاه‌ها ممکن است با سایر بخش‌های کلان‌شهر شهری متفاوت باشد، روابط اجتماعی آن غایب نیست.

¹ C Morgner, A Ambole, C Anditi, D Githira

با استفاده از نظریه شبکه، نشان داده شده که روابط اجتماعی در سکونتگاه‌ها سطح قابل توجهی از پیچیدگی را توسعه داده‌اند. بر اساس داده‌های نظرسنجی، گروه‌های متمرکز/کارگاه‌ها و مصاحبه‌ها، ثابت گردیده که ساکنان به شبکه‌ای از پیوندهای قوی و بسیار خانوادگی وابسته هستند. زندگی معمولاً با پیوندهای همسایگی و دوستی تعریف می‌شود. این ساختار زیربنای توسعه سیستم‌های ارجاع برای دسترسی به خدمات و یافتن کار است. این سکونتگاه دارای یک ساختار مدیریتی تلفیقی است که از رهبران دولتی و خودخوانده تشکیل شده است که به درجات مختلف به عنوان دروازه‌بان عمل می‌کنند این تحقیق نشان می‌دهد، رویکرد شبکه‌های اجتماعی امری ضروری در درک سکونتگاه‌های غیررسمی است.

باتیا و ری^۱ (۲۰۰۴) در پژوهشی با عنوان "تعیین سطح توسعه اقتصادی - اجتماعی در مناطق کوچک" اقدام به تعیین سطح توسعه بلوک‌ها در ۳۲ منطقه در هند نمودند و با استفاده از ۲۳ شاخص و به کمک روش تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی به سنجش سطح توسعه‌یافتگی مناطق پرداختند. نتایج تحقیق نشان‌دهنده سطح توسعه‌یافتگی متفاوت مناطق مختلف با توجه به شرایط محیطی و اجتماعی آن‌ها بوده است. هولزاسن (۲۰۱۳) در تحقیقی تحت عنوان برنامه‌های توسعه اجتماعی سوازلند به شناسایی شاخص‌های توسعه اجتماعی و سنجش توسعه اجتماعی پرداخته و ۴ آیتم امکانات کودکان، زیرساخت‌های اساسی، امکانات عمومی و امکانات ورزشی را جهت به حداکثر رسیدن رفاه مردم عنوان می‌کند.

بر اساس دیدگاه گیسون و ورتیگانز^۲ (۲۰۲۰)، بطور کلی در سالهای اخیر اغلب تحقیقات پیرامون سکونتگاه‌های غیررسمی به دنبال اطلاعات بیشتر در مورد تجربیات محلی، افراد و فرآیندهایی که در ایجاد سطوح تاب‌آوری جهت غلبه بر چالش‌ها و بهبود رفاه کمک می‌کند، تمرکز دارند.

بررسی تحقیقات داخلی و خارجی انجام‌شده در حوزه توسعه اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی با وجود پیشرفت‌های قابل توجه، دارای نقاط ضعفی هستند که نیاز به نقد و بازنگری دارند. از جمله آنکه بسیاری از تحقیقات موجود بر مسائل کالبدی مانند ناپایداری مسکن، کمبود

^۱ . Bhati & Rai

^۲ Vertigans, S., & Gibson, N

خدمات شهری و چالش‌های اقتصادی فقر، بیکاری متمرکز شده‌اند، در حالی که ابعاد اجتماعی و فرهنگی توسعه مانند سرمایه اجتماعی، مشارکت مردمی و هویت محلی کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. این نگاه تک‌بعدی، راهکارهای ارائه‌شده را ناکارآمد می‌کند، زیرا توسعه اجتماعی نیازمند رویکردی چندبعدی است. همچنین باید توجه داشت، سکونتگاه‌های غیررسمی همگن نیستند و از نظر قومیت، مهاجرت، ساختار اقتصادی و سطح محرومیت تفاوت‌های چشمگیری دارند. اما بسیاری از تحقیقات این تفاوت‌ها را نادیده می‌گیرند و راهکارهای یکسانی برای همه ارائه می‌دهند، که این امر به ناکارآمدی سیاست‌ها می‌انجامد. از این رو مطالعه تطبیقی در دستور کار این تحقیق قرار گرفته است. همانطور که در پژوهش‌های ذکر شده اشاره گردید، هرچند در ارتباط با تعیین شاخص‌های توسعه اجتماعی و تعیین میزان درجه توسعه یافتگی اجتماعی کشورها، شهرها و نقاط سکونتگاهی و درجه بندی نقاط نسبت به هم، مطالعات گسترده‌ای انجام شده است اما می‌توان اذعان داشت که در ارتباط با مقایسه سطح توسعه یافتگی اجتماعی در محلات حاشیه و غیر حاشیه با استفاده از روش‌های نوین مریک و ماباک و همچنین مقایسه تطبیقی شاخص‌های توسعه یافتگی اجتماعی در محلات شهری تحقیقی انجام نشده است که این موضوع نوعی نوآوری در تحقیق حاضر به شمار می‌رود.

3. مبانی نظری

محله‌ها و محدوده‌هایی که خارج از ضوابط و قوانین در درون یا خارج از محدوده شهرها به صورت شتابزده ساخته شده‌اند و دچار ضعف شدید خدمات و سرانه‌های شهری هستند و اغلب آنها دارای مشکلات حقوقی مالکیت می‌باشند (سند ملی راهبردی احیا، بهسازی و نوسازی و توانمندسازی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری، ۱۳۹۳، ۸). واژه توسعه از دیدگاه اندیشمندان با تعابیر متفاوتی یاد شده است، که به طور کلی می‌توان آن را معادل با بهبود سرانه تولید، ارتقا سطح کمی و کیفی زندگی، فقرزدایی و کاهش محرومیت‌ها، بهبود وضعیت خدماتی بهداشتی-درمانی، کاهش نرخ بیکاری و کنترل تورم و تامین نیازهای اقتصادی و اجتماعی جوامع دانست (ابراهیم‌زاده، سرگلزهی و خسروی، ۱۳۸۰، ۸). همچنین، توسعه اجتماعی در شهر را می‌توان توسعه‌ای دانست مبتنی بر نیازهای حیاتی و اجتماعی مشترک انسان‌ها همچون آزادی،

امنیت، برابری، عدالت، انسجام، فقرزدایی، اشتغال، گذران سالم اوقات فراغت (کلانتری و گنجی، ۱۳۸۴ به نقل از وایست، ۱۳۷۸)

در ارتباط با مفهوم توسعه اجتماعی تاکنون نظریه‌های متفاوتی ارائه شده است که در آن، موسسات و صاحب‌نظران شاخص‌های متفاوتی را به عنوان شاخص‌های اصلی توسعه اجتماعی مطرح نموده‌اند که در ادامه به آن پرداخته شده است.

بطور کلی، توسعه اجتماعی در سراسر جهان به دلیل فقدان درک و تعریف جامع از ارزش عمومی، با مشکل مواجه است. در این میان، نظریه ارزش عمومی می‌تواند به عنوان راهنما و استاندارد جهانی برای توسعه اجتماعی راهگشا باشد. اما از سوی دیگر، تعریف و اندازه‌گیری ارزش عمومی به دلیل پیچیدگی فلسفی آن دشوار است. ارزش‌های عمومی بوسیله نیروهای مختلف اقتصادی، سیاسی و اجتماعی هدایت می‌شوند و می‌توانند توسط بسیاری از ذینفعان از جمله شرکت‌ها، دولت‌ها و سازمان‌های غیردولتی ایجاد شوند. با این حال، دولت در جامعه نقش محوری دارد و در درجه نخست، مسئول توسعه اجتماعی فراگیر است که مستلزم تنظیم و حفظ ارزش‌های عمومی به صورت منظم و همزمان با توجه به دیدگاه‌های مختلف افراد جامعه است. باید توجه داشت، شکست توسعه اجتماعی ممکن است زمانی رخ دهد که برخی از ارزش‌های عمومی کلیدی نادیده گرفته شوند (بی وانگ، ال شیا، ای ام وو، ۲۰۲۲).^۱

در نظریات جدید حول توسعه اجتماعی، رویکرد توسعه مبتنی بر دارایی‌های اجتماعی^۲ مطرح گردیده است (موسر^۳، ۲۰۲۰). در این رویکرد، بر شناسایی و تقویت دارایی‌های موجود در جوامع محلی (اعم از منابع انسانی، اجتماعی، فرهنگی و فیزیکی) به جای تمرکز صرف بر کمبودها و مشکلات تأکید دارد. در سکونتگاه‌های غیررسمی، این چارچوب به جای نگاه «حاشیه‌نشینی» یا «محرومیت»، بر توانمندی‌های درونی جامعه متمرکز می‌شود. مؤلفه‌های کلیدی این رویکرد، دارایی‌های انسانی (مهارت‌ها و دانش محلی) و دارایی‌های اجتماعی (سرمایه اجتماعی) اعم از شبکه‌های اعتماد و همکاری محلی و نهادهای محلی غیررسمی (مانند شوراهای محله‌ای) است.

¹ B Wang, L Xia, AM Wu

² Asset-Based Community Development - ABCD

³ Moser

جی دی هاوکینز، جی جی ویس^۱ (۲۰۱۷)، مدل توسعه اجتماعی را تلفیقی از نظریه کنترل اجتماعی و نظریه یادگیری اجتماعی، توصیف می‌کند. بر طبق این مدل مهم‌ترین واحدهای اجتماعی شدن، خانواده، مدارس، همسالان و جامعه، به ترتیب بر رفتار تأثیر می‌گذارند. اجتماعی شدن مثبت زمانی حاصل می‌شود که افراد در هر واحد فرصت داشته باشند در فعالیت‌های هم‌نوایی شرکت کنند، مهارت‌های لازم برای مشارکت موفقیت‌آمیز را توسعه دهند و کسانی که با آنها تعامل دارند به طور مداوم رفتارهای مطلوب را پاداش دهند. این شرایط باید دلبستگی به دیگران، تعهد به رفتار هم‌نوایی و اعتقاد به نظم متعارف را افزایش دهد.

از دیدگاه برخی کارشناسان، مفهوم سرمایه اجتماعی در درک توسعه اقتصادی معاصر در عصر جهانی شدن اهمیت بیشتری یافته است. با این حال، این مفهوم نیازمند یک چارچوب نظری است که بتواند به تمایز بین اشکال سرمایه اجتماعی با تأثیرات مثبت بر توسعه محلی و سایر اشکالی که ممکن است پیامدهای منفی داشته باشند، کمک کند. آنها استدلال می‌کنند که برای درک این تفاوت، دو شرط ضروری است. اول، سرمایه اجتماعی باید از نظر روابط اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی در نظر گرفته شود، نه از نظر فرهنگ و مدنیت. شرط دوم این است که تعامل بین سرمایه اجتماعی و سایر نهادها، به ویژه نهادهای سیاسی، می‌باید به دقت مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. بنابراین، آنها به نقش حیاتی عوامل سیاسی (عمل سیاسی) در حمایت از نقش مثبت سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی اشاره دارند (تریگیلیا، ۲۰۰۱).^۲

ازکیا (۱۳۸۴) توسعه اجتماعی را در ارتباط مستقیم با بهبود سطح زندگی عمومی افراد جامعه از طریق فقرزدایی، بهداشت، تغذیه، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت و در کنار آن توجه به مباحث جامعه مدنی، دموکراسی، عدالت اجتماعی، رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی می‌داند (ساربان، ۱۳۹۴، ۱۲۵). توسعه‌ی اجتماعی بیانگر کیفیت سیستم اجتماعی است و ابعاد مختلف هم‌بستگی اجتماعی، عدالت اجتماعی، کیفیت زندگی، امنیت اجتماعی و اخلاق توسعه اجتماعی را در برمی‌گیرد (ارمکی، مبارکی و شهبازی، ۱۳۹۱، ۱۹). مرکز توسعه منطقه‌ای سازمان ملل متحد^۳ توسعه‌ی اجتماعی را بهبود کیفیت زندگی مردمان از راه تأمین

^۱ JD Hawkins, JG Weis

Triglia

^۳ . UNCRD

آموزش، کار، بهداشت، مسکن، رفاه اجتماعی اصلاحات ارضی، توسعه‌ی محلی، ایمنی در برابر آسیب‌های طبیعی، توجه به بخشهای گوناگون جامعه از جمله زنان و کودکان می‌داند (مرکز توسعه‌ی منطقه ای سازمان ملل متحد، ۱۹۸۸: ۳۶-۳۲). موسسه بین المللی مطالعات اجتماعی^۱ توسعه اجتماعی را در قالب ۶ شاخص فعالیت مدنی، باشگاه‌ها و انجمن‌ها، انسجام درون گروهی، اعتماد و امنیت میان شخصی، برابری جنسیتی و ادغام اقلیتها دسته‌بندی می‌نماید (فاضلی، فتاحی، زنجان رفیعی، ۱۳۹۲، ۱۶۰). با بررسی منابع در این خصوص می‌توان گفت اجماع نظری در ارتباط با شاخص‌های توسعه اجتماعی از نظر صاحب‌نظران وجود ندارد. شاخص‌های کلی با توجه به نظریات مطرح شده فوق شامل اعتماد اجتماعی، عدالت اجتماعی، انسجام اجتماعی، امنیت، برابری جنسیتی، کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و اخلاق توسعه است.

۴،۲،۲. دیدگاه‌های نظری در ارتباط با سه مولفه کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و اخلاق توسعه: به اعتقاد الن جیکویز و داندل اپیلارد کیفیت زندگی با میزان سرزندگی، هویت، کنترل دسترسی به فرصت‌ها، زندگی اجتماعی و همگانی در ارتباط است. برک پور و همکاران، وضعیت اشتغال، مسکن، دسترسی به خدمات ورزشی، تفریحی، درمانی، تجاری، امنیت، وضعیت حمل و نقل عمومی، وضعیت آموزش، زیست محیطی، تعلق خاطر، هزینه مسکن و وضعیت ایمنی را به عنوان عوامل تبیین کننده کیفیت زندگی در نواحی کلانشهر تهران معرفی می‌کند (آخوندی، برک‌پور، خلیلی، صداقت‌نیا و صفی یاری، ۱۳۹۳، ۱۳). اونیکس و بولن^۳ عوامل مشارکت در اجتماع محلی، فعالیت در متن اجتماع، احساس اعتماد و امنیت، ارتباطات همسایگی، مرادوات و رابطه با دوستان و فامیل، مدارا کردن با تنوع، ارزش زندگی و روابط و پیوند کاری را به عنوان شاخص‌های سرمایه اجتماعی استخراج کرده‌اند.

اخلاق شهروندی دربرگیرنده ابعاد تقدیرگرایی، میل به پیشرفت، تعاون و همکاری، حس مسئولیت، فرهنگ یادگیری می‌باشد (گندمی و مطلق، ۱۳۹۶، ۹۳). کراکر^۴ از چگونگی پیوند اخلاق

^۱ . International Institute of Social Studies

^۲ . Alan Jacobs and Donald Appleyard

^۳ . Onyx and Bullen

^۴ . Crocker

توسعه با دیگر حوزه‌های اخلاق سخن می‌گوید. مانند اخلاق زیست محیطی و اخلاق بین‌المللی. او به گفتگوی اخلاقی تأکید می‌کند و تک‌صدایی را نفی می‌کند هدف از این گفتگوها کاهش نژادپرستی، تبعیض جنسی، طبقه‌گرایی است (کراکر، ۲۰۰۴).

با بررسی و ارائه دیدگاه‌های نظری مربوطه به نظر می‌رسد که بسیاری از شاخص‌ها از قبیل عدالت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تامین نیازهای اساسی، روابط اجتماعی، همبستگی و انسجام اجتماعی، امنیت، برابری جنسیتی، آموزش، اشتغال و ... همگی را می‌توان در سه مؤلفه کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و اخلاق توسعه انتزاع نمود.

شکل ۲: چارچوب نظری تحقیق



۴. روش شناسی

این تحقیق بر اساس هدف کاربردی و به لحاظ روش به دلیل ضرورت سنجش نظرات ساکنان، از نوع کمی است. طبق آخرین آمار سرشماری، جامعه آماری تحقیق شامل ساکنین محله طرق واقع در منطقه ۷ با ۱۹۳۸۰ نفر جمعیت و ساکنین محله بهشت واقع در منطقه یک کلانشهر مشهد با ۱۱۲۵۱ نفر جمعیت است. با توجه به سهم جمعیتی هر محله و با استفاده از جدول مورگان ۲۴۰ پرسشنامه در محله طرق و ۱۴۰ پرسشنامه نیز در محله بهشت به عنوان نمونه تحقیق می‌باید در نظر گرفت. مولفه‌ها و شاخص‌های تحقیق در قالب ۳ مولفه کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و اخلاق توسعه و ۱۳ شاخص از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای استخراج گردیده است. پس از تعیین مولفه‌ها و شاخص‌های تحقیق دو نوع پرسشنامه تنظیم گردید

پرسشنامه اول متعلق به ساکنین و پرسشنامه دوم مربوط به متخصصین، ۱۲ نفر از کارشناسان منطقه یک و منطقه هفت شهرداری کلانشهر مشهد و آشنا با محلات می‌باشد. پرسشنامه اول با هدف، سنجش و ارزیابی مدل مفهومی تحقیق بر مبنای طیف لیکرت ۵ تایی و پرسشنامه دوم با هدف وزن‌دهی و تعیین اهمیت هر شاخص نسبت دیگر شاخص‌ها با استفاده از تکنیک مریک و بر اساس طیف لیکرت ۷ تایی طراحی شد. در این تحقیق جهت بررسی میزان پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ در نرم افزار SPSS، استفاده شد. پایایی مولفه‌ها مطابق با جدول زیر است.

جدول ۱: محاسبه پایایی مولفه‌های تحقیق در دو محله طرق و بهشت کلانشهر مشهد

مولفه	تعداد شاخص	تعداد گویه	ضریب پایایی (میزان الفای کرونباخ)	
			طرق	بهشت
سرمایه اجتماعی	۳	۳۱	۰,۸۷	۰,۹۲
کیفیت زندگی	۶	۴۱	۰,۸۹	۰,۷۵
اخلاق توسعه	۴	۱۷	۰,۷	۰,۷۸

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار اکسل و تحلیل چند شاخصه مریک و ماباک انجام شده است.

• تکنیک تحلیل مریک

تکنیک تحلیل مریک از یک ایده جدید برای وزن‌دهی معیارها استفاده می‌کند که در سال ۲۰۲۱ توسط کشاورز قربایی و همکاران تحت عنوان مریک ارائه شد. در روش مریک هر یک از کارشناسان قبل از هر چیز، معیارها را رتبه‌بندی می‌کنند (قربایی و همکاران، ۲۰۲۱).

• روش ماباک

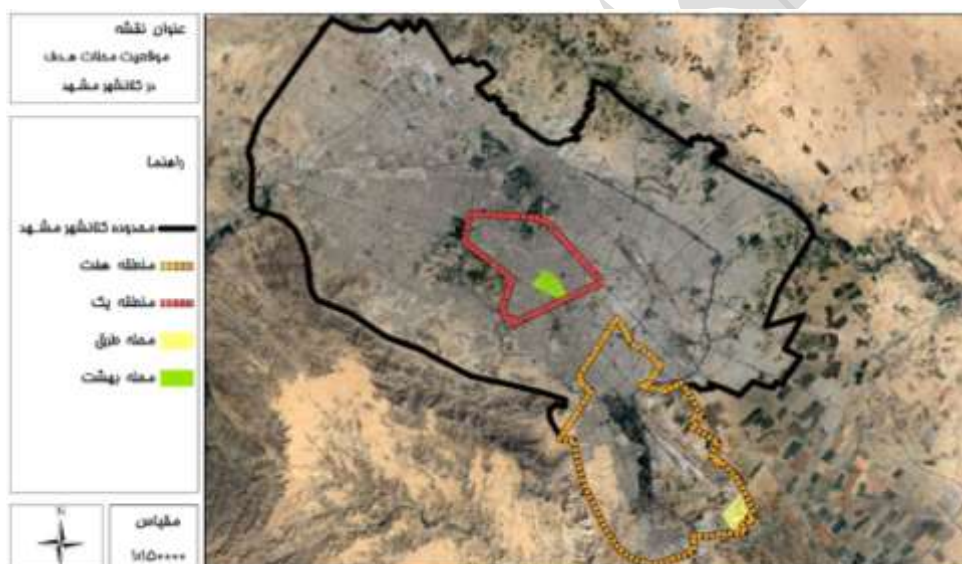
روش‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه (MADM) با اهداف وزن‌دهی به عوامل پژوهش و یا رتبه‌بندی گزینه‌های پژوهش انجام می‌گیرد. روش مورد استفاده در این پژوهش روش‌های رتبه‌بندی گزینه است که روش ماباک از جدیدترین تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره می‌باشد (پاکومار و سیروویچ، ۲۰۱۵).

۳.۱. محدوده مورد مطالعه

^۱. Pacumar & cirovic

محله بهشت از محلات قدیمی شهر می باشد که با توسعه شهر از حدود سال ۱۳۴۰ جز محدوده شهر محسوب می شود. این محله در منطقه یک شهر مشهد قرار دارد و با مساحت ۹۸,۲ هکتار، ۱۱۲۵۱ نفر را در خود جای داده است. کاربری های مسکونی، تجاری و مراکز اقامتی عمده کاربری های محله می باشند. محله طرق جزو روستاهای الحاقی به شهر محسوب شده و در ابتدا جز اراضی پیرامونی شهر مشهد بوده و از سال ۱۳۶۵ به بعد با گسترش شهر وارد بافت شهری شده است. این محله در منطقه ۷ شهر مشهد و در حاشیه جنوب شرق آن قرار دارد و با مساحت ۱۲۱,۴ هکتار، ۱۹۳۸۰ نفر را در بر می گیرد. کاربری های عمده محله طرق به صورت پهنه های مسکونی، باغی و کشاورزی است (اطلس محلات مشهد، ۱۳۹۹).

شکل ۱: موقعیت محلات بهشت و طرق در کلانشهر مشهد



۵. یافته های تحقیق:

۵,۱. اطلاعات توصیفی مولفه های سرمایه اجتماعی، کیفیت زندگی و اخلاق توسعه در محله های

منتخب

یافته های تحلیل توصیفی تحقیق حاکی از آن است که حدود ۶۳,۴ درصد پاسخ دهندگان شامل گروه زن، ۴۶,۱ درصد گروه سنی ۳۱-۴۰ سال و ۴۱,۶ درصد دارای تحصیلات دیپلم و فوق

دیپلم و ۶۴,۵ درصد بیش از ۲۰ سال در محلات سکونت دارند. به علاوه در توزیع آماری متخصصین و مدیران شهری نیز نتایج به این صورت است که ۶۶,۷ درصد پاسخ‌دهندگان شامل گروه زن، ۶۶,۶ درصد متشکل از گروه سنی ۳۶-۴۵ ساله و در بخش های اداری مشغول هستند. در ادامه جهت دستیابی به هدف بررسی شاخص‌های توسعه اجتماعی محلات، اطلاعات توصیفی هریک از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، کیفیت زندگی و اخلاق توسعه به همراه شاخص‌های مربوطه مورد بررسی قرار گرفتند. به منظور تحلیل بهتر و دقیق‌تر یافته‌های توصیفی، در جدول زیر مقایسه‌ای مابین هریک از مؤلفه‌ها و شاخص‌های پژوهش در محلات طرق و بهشت کلانشهر مشهد، صورت گرفته است.

جدول ۲: اطلاعات توصیفی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، کیفیت زندگی و اخلاق توسعه موثر بر توسعه

اجتماعی در دو محله بهشت و طرق کلانشهر مشهد

مؤلفه	شاخص		میانگین در محله بهشت	میانگین در محله طرق
سرمایه اجتماعی	انسجام اجتماعی	۱۲ گویه	۲,۳۸	۳,۱۴
	مشارکت اجتماعی	۱۱ گویه	۲,۳۱	۳,۰۱
	اعتماد اجتماعی	۹ گویه	۲,۲۴	۲,۸۶
	مؤلفه سرمایه اجتماعی		۲,۳۱	۳
کیفیت زندگی	سرزندگی	۱۱ گویه	۲,۵۳	۲,۵۵
	ایمنی و امنیت	۸ گویه	۲,۷۹	۲,۵۸
	دسترسی به خدمات	۱۱ گویه	۳,۰۳	۲,۴۸
	مسکن	۳ گویه	۳,۳۱	۲,۶۲
	رضایت از شغل و درآمد	۴ گویه	۳,۰۷	۲,۸۵
	هویت	۵ گویه	۳,۴۸	۳,۲۸
	مؤلفه کیفیت زندگی		۳,۰۳	۲,۷۲
اخلاق توسعه	برابری جنسی و قومی	۶ گویه	۳,۵۸	۳,۴۵
	فرهنگ علم‌گرایی	۳ گویه	۳,۰۳	۲,۷۱
	حس مسئولیت	۳ گویه	۳,۴۲	۳,۵۶
	تمایل به پیشرفت	۵ گویه	۳,۰۶	۳,۲۵
	مؤلفه اخلاق توسعه		۳,۲۷	۳,۲۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

مطابق با جدول فوق و مقایسه میانگین مؤلفه سرمایه اجتماعی در دو محله نشان‌دهنده وضعیت بهتر محله طرق نسبت به محله بهشت می‌باشد. شاخص‌های انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی در محله طرق وضعیت مطلوبی داشته که حاکی از تعامل اجتماعی خوب، ارتباط و مشارکت مردم با یکدیگر در این محله می‌باشد؛ شاخص اعتماد اجتماعی در هر دو محله زیر ۳ می‌باشد ولی در محله طرق این شاخص دارای میانگین بیشتری است که نشان‌دهنده اعتماد بیشتر مردم در این محله در درجه اول نسبت به یکدیگر و پس از آن نسبت به نهادهای مسئول است. بالعکس در محله بهشت چنین ویژگی‌هایی مابین مردم کمرنگ بوده و تعامل و همکاری اجتماعی در این محله پایین می‌باشد؛ به لحاظ مؤلفه کیفیت زندگی، با توجه به وضعیت بهتر شاخص‌های ایمنی و امنیت، وضعیت درآمدی و شغل، دسترسی به خدمات شهری، مسکن و هویت در این محله، محله بهشت وضعیت بهتری نسبت به محله طرق به لحاظ سطح کیفیت زندگی دارد. و میانگین مؤلفه کیفیت زندگی در محله بهشت بالای ۳ و در محله طرق زیر ۳ است. شاخص هویت در هر دو محله بالای ۳ است و تفاوت چندانی با هم ندارند. ساکنین به خصوص ساکنین قدیمی تمایل به ادامه سکونت در محله را دارند در محله بهشت این تمایل بیشتر به دو دلیل موقعیت مناسب محله در سطح شهر و خدمات‌رسانی مناسب بوده و در محله طرق به دلیل حس تعلقی که ساکنین به محله دارند. در ارتباط با مؤلفه هویت تعدادی از ساکنین طرق دلیل عدم تمایل به سکونت در محله را بیشتر به دلیل بحث عدم خدمات‌رسانی و رسیدگی به محله از سوی سازمان‌های مربوطه و دلیل عدم تمایل به اعلام نام محله طرق توسط ساکنین به عنوان محله محل سکونت تصویری نامناسب که در ذهن سایر شهروندان در ارتباط با محله طرق برجای مانده است، دانسته‌اند. در ارتباط با مؤلفه اخلاق توسعه هر دو محله دارای میانگین بالای ۳ هستند و وضعیت هر دو محله مناسب است. تمایل به یادگیری و علم‌گرایی در محله بهشت بالاتر از محله طرق است ولی این شاخص در هر دو محله کمترین میانگین را داشته که نشان‌دهنده عدم تمایل ساکنین به مطالعه به خصوص در محله طرق می‌باشد. شاخص برابری جنسی و قومی در محله بهشت و شاخص‌های تمایل به پیشرفت و حس مسئولیت در محله طرق میانگین بالاتری دارند. هر چند هر سه شاخص در هر دو محله دارای میانگین بالای سه

هستند و وضعیت نسبتاً مناسب دارند اما تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی در دو محله بر برتری شاخص برابری قومی و جنسی در محله بهشت در مقایسه با محله طرق تأثیر گذار بوده است. بنابر آمار سرشماری سال ۱۳۹۵، سهم مشارکت زنان در اشتغال در محله طرق و بهشت به ترتیب برابر با ۶,۸ درصد و ۲۱,۸ درصد است. که این تفاوت ۱۵ درصدی بیانگر مشارکت بیشتر زنان در اشتغال در محله بهشت نسبت به محله طرق می‌باشد. مقایسه بار تکفل خالص در سال ۹۵ در دو محله نشان می‌دهد که بار تکفل در محله طرق به میزان ۰,۲ بیش از محله بهشت است که بیانگر تعداد افراد بیشتر تحت تکفل سرپرست خانوار در محله طرق نسبت به محله بهشت است. نرخ بیکاری در محله طرق ۰,۴ بالاتر از محله بهشت است.

در مولفه مسکن دو معیار دانه بندی واحدهای مسکونی و نحوه تصرف مورد بررسی قرار گرفته است. مقایسه دانه بندی قطعات مسکونی دو محله نشان می‌دهد که قطعات زیر ۱۰۰ مترمربع در محله طرق ۱۶ درصد بیش از محله بهشت است. همچنین درصد قطعات مسکونی با متراژ بالای ۲۰۰ مترمربع در محله بهشت حدود ۲,۷ برابر قطعات با این متراژ در محله طرق می‌باشد.

بنا بر اطلاعات سرشماری سال ۱۳۹۵، با توجه فزونی ۳,۴ درصدی خانوار مالک در محله بهشت نسبت به محله طرق این شاخص به عنوان شاخصی از توسعه اجتماعی، در محله بهشت نسبت به محله طرق در وضعیت بهتری قرار دارد.

شاخص سرزندگی:

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، در محله طرق مراسم‌های دسته جمعی و کانون‌های تجمع و خاطره انگیز بیشتر و پررنگ تر از محله بهشت است. این مراسم‌ها در محله طرق شامل دسته‌های عزاداری در ایام محرم، مراسم‌های احیا و اعیاد، نماز عید فطر می‌باشد که در قبرستان، مساجد، سالن‌های و زمین ورزشی برگزار می‌گردد. سایر نقاط تجمع شامل پارک‌ها و محوره‌های تجاری اصلی محله است. در محله بهشت این نقاط محدود به مسجد قائم، میدان تقی آباد، پارک سرای ادبیات، بوستان ادب و پنجره ابومسلم است.

امنیت:

به لحاظ امنیت محلات، در محله طرق ناامنی‌ها شامل فروش مواد مخدر، سرقت و وجود افراد معتاد در انتهای خیابان صاحب الزمان، انتهای ولیعصر نزدیک به مسیل، خیابان کشاورز به دلیل نظارت پایین اجتماعی است. و در محله بهشت بیشتر سرقت به دلیل شلوغی محدوده‌های بهشت، پاستور، ابومسلم و احمد آباد با توجه به وجود کاربری‌های درمانی و تجاری است.

خدمات رسانی:

مجموع سرانه کاربری‌های خدماتی در محله بهشت دو برابر محله طرق است. محله بهشت به دلیل برخورداری از خط مترو و همچنین دسترسی مناسب‌تر به ایستگاه‌های اتوبوس به لحاظ وضعیت حمل و نقل عمومی در شرایط بهتری نسبت به محله طرق قرار دارد.

ایمنی:

در این بخش ایمنی محلات با استفاده از سه گویه کیفیت ابنیه، قدمت ابنیه ودانه‌بندی ابنیه و بر اساس اطلاعات طرح جامع مشهد سال ۱۳۹۵، ارزیابی می‌گردد. کیفیت ابنیه: مقایسه دو محله به لحاظ کیفیت ابنیه نشان دهنده وضعیت بهتر کیفیت ابنیه در محله بهشت نسبت به محله طرق می‌باشد به طوری که سهم ابنیه تخریبی در محله طرق ۳۶٫۸ درصد و در محله بهشت نیز ۳٫۸ درصد کل ابنیه در هر محله را در بر می‌گیرد. مقایسه قدمت ابنیه در دو محله نشان می‌دهد که ابنیه محله طرق قدمت بیشتری نسبت به محله بهشت دارند به طوریکه ابنیه بالای ۳۰ سال در دو محله طرق و بهشت به ترتیب برابر با ۳۵ درصد و ۷٫۱ درصد است. دانه‌بندی: محله بهشت در وضعیت بهتری از نظر این گویه قرار دارد. وضعیت معابر: در محله بهشت و طرق به ترتیب ۱۱٫۳ و ۵۰٫۳ درصد از طول معابر دارای عرض زیر ۶ متر هستند. همچنین در محله طرق سطح ناهموار و کف پوش نامناسب تعداد زیادی از پیاده‌روها از مشکلات این محله است.

هویت

در محله طرق عناصر تاریخی و هویت بخش محله شامل ایوان طرق، مسیل واقع در جنوب بافت می‌باشد که رسیدگی به مسیل و کاشت درخت و توسعه فضای سبز در حریم آن می‌تواند نقش موثری در توسعه کانون‌های تجمع و توسعه اجتماعی محله داشته باشد. در محله بهشت هتل هما با بیش از ۴۰ سال قدمت از عناصر شاخص و هویت بخش محله شناخته می‌شود.

مشارکت:

در محله طرق پروژه ساخت صندوق قرض الحسنه شهید واحدی، ساخت زمین ورزشی، پروژه آموزشی خرید خدمت، پروژه نهضت آسفالت، پروژه‌های ساخت و بازسازی مدارس، ساخت مساجد با همکاری مردم در زمینه تامین کارگر، مالی و مصالح بوده است. در محله بهشت خدمات‌رسانی به محله کاملاً توسط شهرداری و سایر نهادهای مربوطه بوده و مشارکت مردم در این محله در سطح بیان نیازها و اطلاع‌رسانی مردم به شهرداری بوده است.

فرهنگ علم‌گرایی:

مقایسه نرخ باسوادی دو محله، نشان‌دهنده این است که نرخ باسوادی محله بهشت نسبت به محله طرق ۱۱ درصد بیشتر می‌باشد که بیانگر سطح سواد بالاتر ساکنین محله بهشت نسبت به ساکنین محله طرق می‌باشد. همچنین نسبت جمعیت محصل در محله طرق به جمعیت کل برابر با ۲۰ درصد و در محله بهشت ۲۵ درصد است.

رتبه‌بندی و مقایسه محلات منتخب به لحاظ سطح توسعه اجتماعی:

در تحقیق حاضر عملیات وزن‌دهی به شاخص‌های پیشنهادی و رتبه‌بندی گزینه‌های تحقیق (محله طرق {X} و محله بهشت {Y} شهر مشهد) با استفاده از تکنیک‌های مریک و ماباک صورت گرفته است. در ادامه به نتایج محاسبه هریک از گام‌های تکنیک مریک و ماباک اشاره شده است.

وزن‌دهی شاخص‌ها با روش مریک

در این روش ابتدا شاخص‌ها توسط دو گروه متخصص (۶ کارشناس منطقه یک و ۶ کارشناس منطقه ۷) رتبه‌بندی می‌شوند. در ماتریس اولیه تصمیم، امتیاز هر شاخص در هر محله از میانگین امتیازات ۶ متخصص در هر محله برای هر شاخص به دست می‌آید. در ادامه مراحل روش مریک در قالب جداول ارائه شده است.

گام اول، دوم و سوم:

تشکیل ماتریس تصمیم، نرمال‌سازی آن (n_{ij}) و محاسبه عملکرد کلی گزینه‌ها (Si)

جدول ۳: تشکیل ماتریس و نرمال سازی آن

شرح معیار		انجام اجتماعی	مشارکت اجتماعی	اعتماد اجتماعی	سرزندگی	ایمنی و امنیت	دسترسی به خدمات	مسکن	رضایت از شغل و درآمد	هویت
ماتریس تصمیم	X	۷,۰۰	۶,۵۰	۶,۱۷	۵,۳۳	۵,۶۷	۵,۵۰	۵,۳۳	۴,۸۳	۶,۰۰
	Y	۳,۸۳	۴,۸۳	۴,۱۷	۴,۸۳	۴,۸۳	۶,۳۳	۵,۵۰	۵,۳۳	۴,۸۳
n_{ij}	X	۰,۵۴۸	۰,۷۴۴	۰,۶۷۶	۰,۹۰۶	۰,۸۵۳	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	۰,۸۰۶
	Y	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	۰,۸۶۸	۰,۹۷۰	۰,۹۰۶	۱,۰۰۰
S'_{ij}	X	۰,۱۰۰	۰,۱۲۱	۰,۱۱۴	۰,۱۳۴	۰,۱۳۰	۰,۱۴۱	۰,۱۴۱	۰,۱۴۱	۰,۱۲۶
	Y	۰,۰۵۳	۰,۰۵۳	۰,۰۵۳	۰,۰۵۳	۰,۰۵۳	۰,۰۴۳	۰,۰۵۱	۰,۰۴۶	۰,۰۵۳
شرح معیار		فرهنگ علم گرایی		حس مسئولیت		تمایل به پیشرفت		برابری جنسی و قومی		
ماتریس تصمیم	X	۵,۶۷		۶,۰۰		۶,۶۷		۴,۳۳		
	Y	۶,۳۳		۵,۱۷		۶,۳۳		۶,۰۰		
n_{ij}	X	۱,۰۰۰		۰,۸۶۱		۰,۹۵۰		۱,۰۰۰		
	Y	۰,۸۹۵		۱,۰۰۰		۱,۰۰۰		۰,۷۲۲		
S'_{ij}	X	۰,۱۴۱		۰,۱۳۱		۰,۱۳۷		۰,۱۴۱		
	Y	۰,۰۴۵		۰,۰۵۳		۰,۰۵۳		۰,۰۲۹		

ماخذ: یافته های پژوهش ۱۴۰۱

گام چهارم، پنجم و ششم:

محاسبه عملکرد گزینه ها با حذف اثرات شاخص ها (S'_{ij})، محاسبه مجموع انحرافات مطلق

(E) و محاسبه اوزان نهایی (W)

جدول ۴: محاسبه عملکرد گزینه ها با حذف اثرات شاخص ها

محله طرق	S_1	۰,۱۴۱
محله بهشت	S_2	۰,۰۵۳

ماخذ: یافته های پژوهش ۱۴۰۱

جدول ۵: محاسبه مجموع انحرافات مطلق شاخص‌ها (E_j) و وزن‌دهی نهایی شاخص‌ها (W_j)

هویت	رضایت از شغل و درآمد	مسکن	دسترسی به خدمات	ایمنی و امنیت	سرزندگی	اعتماد اجتماعی	مشارکت اجتماعی	انسجام اجتماعی	شاخص
۰,۰۱۵	۰,۰۰۷	۰,۰۰۲	۰,۰۱۰	۰,۰۱۱	۰,۰۰۷	۰,۰۲۷	۰,۰۲۰	۰,۰۴۱	E _j
۰,۰۷۹	۰,۰۳۹	۰,۰۱۲	۰,۰۵۶	۰,۰۵۸	۰,۰۳۶	۰,۱۴۴	۰,۱۰۸	۰,۲۲۲	W _j
۵	۱۰	۱۳	۷	۶	۱۱	۲	۴	۱	رتبه
برابری جنسی و قومی		تمایل به پیشرفت		حس مسئولیت		فرهنگ علم‌گرایی		شاخص	
۰,۰۲۴	۰,۰۰۳		۰,۰۱۰		۰,۰۰۸		E _j		
۰,۱۳۰	۰,۰۱۹		۰,۰۵۴		۰,۰۴۴		W _j		
۳	۱۲		۸		۹		رتبه		

ماخذ: یافته‌های پژوهش ۱۴۰۱

محاسبه وزن نهایی شاخص‌های توسعه اجتماعی نشان می‌دهد که به اعتقاد کارشناسان اجتماعی مناطق یک و هفت کلانشهر مشهد به عنوان پاسخ‌دهنده به پرسشنامه‌های تحقیق، انسجام اجتماعی با وزن نهایی ۰,۲۲۲ به عنوان مهمترین شاخص و شاخص‌های اعتماد اجتماعی با وزن ۰,۱۴۴، برابری جنسی و قومی با وزن ۰,۱۳۰، مشارکت اجتماعی با وزن ۰,۱۰۸، هویت با وزن ۰,۰۷۹، ایمنی و امنیت با وزن ۰,۰۵۸، دسترسی به خدمات با وزن ۰,۰۵۶، حس مسئولیت با وزن ۰,۰۵۴، فرهنگ علم‌گرایی با وزن ۰,۰۴۴، رضایت از شغل و درآمد با وزن ۰,۰۳۹، سرزندگی با وزن ۰,۰۳۶، تمایل به پیشرفت با وزن ۰,۰۱۹ و در آخر مسکن با وزن ۰,۰۱۲ در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

رتبه‌بندی گزینه‌ها با روش ماباک:

رتبه‌بندی گزینه‌های تحقیق محله طرق $\{X\}$ و محله بهشت $\{Y\}$ با استفاده از تکنیک ماباک صورت گرفته است. هدف اصلی تعیین سطح مطلوبیت و ایده‌آل بودن هر یک از گزینه‌ها است. در ادامه به نتایج محاسبه هر یک از گام‌های تکنیک ماباک اشاره شده است.

گام اول، دوم و سوم:

تعیین عوامل و گزینه‌ها، تشکیل ماتریس تصمیم و نرمال‌سازی آن (n_{ij})

جدول ۶: تشکیل ماتریس تصمیم و نرمال سازی آن

شرح شاخص		انسجام اجتماعی	مشارکت اجتماعی	اعتماد اجتماعی	سرزندگی	ایمنی و امنیت	دسترسی به خدمات	مسکن	رضایت از شغل و درآمد
ماتریس تصمیم	X	۳,۱۴	۳,۰۱	۲,۸۶	۲,۵۵	۲,۵۸	۲,۴۸	۲,۸۵	۲,۸۵
	Y	۲,۳۸	۲,۳۱	۲,۲۴	۲,۵۳	۲,۷۹	۳,۰۳	۳,۰۷	۳,۰۷
max		۳,۱۴	۳,۰۱	۲,۸۶	۲,۵۵	۲,۷۹	۳,۰۳	۳,۳۱	۳,۰۷
min		۲,۳۸	۲,۳۱	۲,۲۴	۲,۵۳	۲,۵۸	۲,۴۸	۲,۶۲	۲,۸۵
n _{ij}	X	۱,۰	۱,۰	۱,۰	۱,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰
	Y	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۱,۰	۱,۰	۱,۰	۱,۰
شرح شاخص		هویت	فرهنگ علم گرایی	حس مسئولیت	تمایل به پیشرفت	برابری جنسی و قومی			
ماتریس تصمیم	X	۳,۲۸	۲,۷۱	۳,۵۶	۳,۲۵	۳,۴۵			
	Y	۳,۴۸	۳,۰۳	۳,۴۲	۳,۰۶	۳,۵۸			
max		۳,۴۸	۳,۰۳	۳,۵۶	۳,۲۵	۳,۵۸			
min		۳,۲۸	۲,۷۱	۳,۴۲	۳,۰۶	۳,۴۵			
n _{ij}	X	۰,۰	۰,۰	۱,۰	۱,۰	۰,۰			
	Y	۱,۰	۱,۰	۰,۰	۰,۰	۱,۰			

ماخذ: یافته های پژوهش ۱۴۰۱

گام چهارم، پنجم و ششم:

وزن دار کردن ماتریس نرمال (w_i)، تشکیل ماتریس تصمیم نرمال موزون (v_{ij})، تعیین مرز ناحیه شباهت

ماتریس (g_i) و محاسبه فاصله گزینه ها تا مرز ناحیه شباهت (Q)

جدول ۷: وزن دهی ماتریس تصمیم و تکمیل گام های مرز ناحیه شباهت

شرح شاخص		انسجام اجتماعی	مشارکت اجتماعی	اعتماد اجتماعی	سرزندگی	ایمنی و امنیت	دسترسی به خدمات	مسکن	رضایت از شغل و درآمد
w_i		۰/۲۲۲	۰,۱۰۸	۰,۱۴۴	۰,۰۳۶	۰,۰۵۸	۰,۰۵۶	۰,۰۱۲	۰,۰۳۹
v_{ij}	X	۰,۴۴۴	۰,۲۱۶	۰,۲۸۸	۰,۰۷۲	۰,۰۵۸	۰,۰۵۶	۰,۰۱۲	۰,۰۳۹
	Y	۰,۲۲۲	۰,۱۰۸	۰,۱۴۴	۰,۰۳۶	۰,۱۱۶	۰,۱۱۲	۰,۰۲۴	۰,۰۷۸
g_i		۰,۳۱۴	۰,۱۵۲۷	۰,۲۰۳۶	۰,۰۵۰۹	۰,۰۸۲۰	۰,۰۷۹۲	۰,۰۱۷۰	۰,۰۵۵۲

Q	X	۰,۱۳۰	۰,۰۶۳	۰,۰۸۴	۰,۰۲۱	-۰,۰۲۴	-۰,۰۲۳	-۰,۰۰۵	-۰,۰۱۶
	Y	-۰,۰۹۲	-۰,۰۴۵	-۰,۰۶۰	-۰,۰۱۵	۰,۰۳۴	۰,۰۳۳	۰,۰۰۷	۰,۰۲۳
شرح شاخص		هویت	فرهنگ یادگیری و علم‌گرایی		حس مسئولیت		تمایل به پیشرفت		برابری جنسی و قومی
w _i		۰,۰۷۹	۰,۰۴۴		۰,۰۵۴		۰,۰۱۹		۰,۱۳
v _{ij}	X	۰,۰۷۹	۰,۰۴۴		۰,۱۰۸		۰,۰۳۸		۰,۱۳۰
	Y	۰,۱۵۸	۰,۰۸۸		۰,۰۵۴		۰,۰۱۹		۰,۲۶۰
g _i		۰,۱۱۱۷	۰,۰۶۲۲		۰,۰۷۶۴		۰,۰۲۶۹		۰,۱۸۳۸
Q	X	-۰,۰۳۳	-۰,۰۱۸		۰,۰۳۴		۰,۰۱۱		-۰,۰۵۴
	Y	۰,۰۴۶	۰,۰۲۶		-۰,۰۲۲		-۰,۰۰۸		۰,۰۷۶

ماخذ: یافته‌های پژوهش ۱۴۰۱

پس از محاسبه داده‌های به دست آمده از نظرات متخصصین و صاحب‌نظران در روش وزن‌دهی مریک، معیارهای انسجام اجتماعی بالاترین سطح اهمیت و معیار مسکن کمترین سطح تاثیرگذاری و اهمیت را در توسعه اجتماعی محلات داشته‌اند.

جدول ۸: رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها

رتبه	وزن نهایی گزینه‌ها	گزینه
۱	۰,۱۶۸	محلہ طرق (X)
۲	۰,۰۰۳	محلہ بهشت (Y)

ماخذ: یافته‌های پژوهش ۱۴۰۱

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق و وزن‌های به دست آمده برای هریک از محلات با روش ماباک، محلہ طرق وضعیت ایده‌آل و مطلوبیت بیشتری را نسبت به محلہ بهشت به لحاظ توسعه اجتماعی داشته است.

۶. نتیجه‌گیری:

در حال حاضر وسعت قابل توجه اسکان غیررسمی مشهد یکی از چالش‌های جدی دومین کلانشهر کشور به شمار می‌رود اما برغم این چالش‌ها، ظرفیت‌های اجتماعی بالقوه‌ای در بافت‌های غیررسمی مشهد وجود دارد که در جهت ارتقا کیفیت زندگی این سکونت‌گاه‌ها می‌توان از آنها بهره برد. از این رو، در پژوهش حاضر سعی بر آن بوده است که با سنجش و

ارزیابی شاخص‌های توسعه اجتماعی در دو محله حاشیه طرق و محله غیرحاشیه بهشت در کلانشهر مشهد با استفاده از بهره‌گیری از روش کمی (پیمایش) به تفاوت‌های ساختاراجتماعی این محلات پرداخته و با شناسایی ظرفیت‌های اجتماعی محلات یاد شده گامی هرچند کوچک در جهت کاهش جداگرنی‌های متداول و مرسوم این محلات برداشت.

در این مقاله مولفه‌ها و شاخص‌های توسعه اجتماعی با استفاده از دیدگاه‌های نظری تعیین شد. در بررسی دیدگاه‌های نظری شاخص‌ها و استانداردهای مورد وفاق برای ارزیابی توسعه اجتماعی در بین صاحب نظران وجود نداشت. در سایر پژوهش‌ها شاخص‌سازی توسعه اجتماعی متفاوت بوده است به طوریکه غالباً ارائه شاخص‌ها در غالب شاخص‌هایی از مولفه‌های کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی بوده است. در این تحقیق با مبنا قرار دادن دیدگاه‌های نظری و با در نظر گرفتن مقیاس پژوهش و ویژگی‌های محلات و محدودیت‌های پژوهش در دسترسی به داده‌ها، شاخص‌ها و مولفه‌هایی که قابلیت سنجش داشته و دسترسی به آن امکان پذیر است در چارچوب مفهومی تحقیق به کارگرفته شد و سه مولفه کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و اخلاق توسعه و ۱۳ شاخص زیر مجموعه مولفه‌ها قرار گرفت. مقدارآلفای کرونباخ برای تمامی مؤلفه‌های مدل نظری تحقیق (کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و اخلاق توسعه)، بالاتر ۰,۷ بوده که نشان می‌دهد این مدل از پایایی لازم برخوردار بوده و توسعه اجتماعی در محلات مورد مطالعه را می‌توان بر اساس این سه مؤلفه و شاخص‌های آنها مورد بررسی قرار داد.

وضعیت شاخص‌های توسعه اجتماعی در هر محله با استفاده از روش کمی (میانگین پرسشنامه ساکنین) مشخص گردید. در انتها با استفاده از روش تحلیل ماباک به رتبه‌بندی کلی دو محله به لحاظ سطح توسعه اجتماعی پرداخته شد. یافته‌های تحقیق حاضر و میانگین پرسشنامه ساکنین بیانگر وضعیت بهتر شاخص‌های اشتغال، مسکن، دسترسی به خدمات، فرهنگ علم‌گرایی در محله بهشت و شاخص‌های سرزندگی، مشارکت، انسجام در محله طرق بوده است.

در این تحقیق، نتایج حاصل از رتبه‌بندی محلات مورد مطالعه، همسو با تحقیق مورگنر، آمبوله، اندیتی، گیتیرا (۲۰۲۰) است. چنانچه این کارشناسان بر وجود روابط اجتماعی قوی و اثرگذار در بافت غیررسمی تأکید داشتند، تحقیق حاضر نیز نشان می‌دهد، محله طرق (حاشیه) نسبت به محله بهشت (غیرحاشیه) به لحاظ سطح توسعه اجتماعی در رتبه بالاتری قرار دارد. بدین ترتیب

می‌توان گفت: نتایج تحقیق پیش رو، تصور رایج درباره "حاشیه‌نشینی به معنای توسعه‌نیافتگی مطلق اجتماعی" را به چالش می‌کشد. محله طرق، برغم طبقه‌بندی به عنوان منطقه حاشیه‌نشین، در شاخص‌های توسعه اجتماعی از محله غیرحاشیه‌نشین بهشت پیشی گرفته است. این نشان می‌دهد، برچسب "حاشیه‌نشین" لزوماً بازتاب کیفیت پایین زندگی اجتماعی نیست. همچنین عوامل محلی مانند سرمایه اجتماعی، مدیریت محلی، یا تاریخچه سکونتی می‌توانند بر توسعه اجتماعی تأثیر قوی‌تر از موقعیت جغرافیایی یا وضعیت رسمی محله بر جای گذارند. در واقع، برتری شاخص‌های توسعه اجتماعی در محله حاشیه‌نشین طرق نسبت به محله غیرحاشیه‌نشین بهشت، نشان‌دهنده پویایی نامتقارن توسعه شهری است. این امر ثابت می‌کند که "حاشیه‌نشینی" لزوماً برابر با "محرومیت" نیست و این برچسبهای رسمی ممکن است واقعیتهای اجتماعی را پنهان کنند. خروجی این تحقیق بر ضرورت تدوین برنامه‌های توسعه مبتنی بر ارزیابی‌های میدانی و دوری از کلیشه‌های فضایی تأکید داشته و سیاستگذاران را به بازنگری در رویکردهای مرسوم همچون نیاز به ارزیابی محله‌محور به جای اتکا بر تقسیم‌بندی‌های ساده‌انگارانه حاشیه و غیرحاشیه سوق می‌دهد.

بر اساس یافته‌های بدست آمده و با توجه به وضعیت شاخص‌های توسعه اجتماعی در محلات مورد مطالعه پیشنهاد می‌شود، پژوهش‌هایی به شرح زیر انجام شود تا بتوان بر اساس آنها اقدامات و راهکارهای عملیاتی جهت ارتقای توسعه اجتماعی در محلات هدف را انجام داد.

- مقایسه شبکه‌های اجتماعی غیررسمی در محله طرق و بهشت با استفاده از روش‌های ترکیبی

- ارزیابی تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری ساکنان در مواجهه با بحران‌های اقتصادی با تمرکز بر سرمایه درون گروهی و برون گروهی

- عملیاتی سازی مفهوم اخلاق توسعه در قالب شاخص‌های عینی همچون عدالت توزیعی، مسئولیت‌پذیری نهادی و پایداری محیطی

- بررسی تأثیر سیاست‌های کلان شهرداری مشهد بر شکاف توسعه‌یافتگی بین محلات حاشیه و غیرحاشیه

منابع

- ابراهیم‌زاده، ع.، سرگلزهی، ار.، و خسروی، م. (۱۳۸۰). تعیین درجه توسعه یافتگی نواحی روستایی سیستان و بلوچستان به روش طبقه‌بندی تاکسونومی. نشریه علوم انسانی (سیستان و بلوچستان)، -۱۳ (ویژه نامه جغرافیا و توسعه)، ۰-۰.
- آخوندی، ع. ا.، برک‌پور، ن.، خلیلی، ا.، صداقت‌نیا، س.، و صفی‌یاری، ر. (۱۳۹۳). سنجش کیفیت زندگی شهری در کلانشهر تهران. هنرهای زیبا، ۱۹ (۲)، ۵-۲۲.
- <https://doi.org/10.22059/jfaup.2014.55385>
- آزادارمکی، ت.، مبارکی، م.، و شهبازی، ز. (۱۳۹۱). بررسی و شناسایی شاخص‌های کاربردی توسعه اجتماعی (با استفاده از تکنیک دلفی). مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، ۱۱ (۱)، ۷-۳۰.
- ازکیا، م.، زنجانی، ح. ا.، سیدمیرزایی، م.، و برغمندی، ه. (۱۳۹۳). بررسی سطح توسعه اجتماعی در شهر تهران. مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۶ (۴) (مسلسل ۲۴)، ۷-۲۱.
- اقامیرزایی محلی، ط.، آقاتبار رودباری، ج. و تقوایی یزدی، م. (۱۳۹۹). رتبه‌بندی و ارزیابی ابعاد توسعه اجتماعی از دیدگاه اعضای هیئت علمی و مدیران دانشگاه صنعتی نوشیروانی. پژوهش اجتماعی، شماره ۴۹، ۱-۲۰.
- امیری رز، ر.، عیوضی، م.، برزگر، ا.، ابطحی، م. (۱۴۰۱). مطالعه‌ی نسبت حاشیه‌نشینی و شکاف‌های اجتماعی در کلان‌شهر تهران (مطالعه‌ی موردی: خاتون‌آباد و حصارامیر). نشریه مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، ۱۲ (۴۲)، ۲۳-۴۵.
- ایمانی جاجرمی، ح.، (۱۳۸۱). حاشیه‌نشینیان حرم (نگاهی به مسأله اسکان غیررسمی در مشهد). مدیریت شهری، ۳ (۱۰)، ۴۴-۴۴.
- حیدری ساریان، و. (۱۳۹۴). سنجش و رتبه‌بندی سطح توسعه‌یافتگی اجتماعی مناطق روستایی شهرستان مشگین‌شهر، آمایش جغرافیایی فضا، ۷ (۲۳)، ۱۳۴-۱۲۳.
- فلاحی، ع.، کفاشی، م.، و صدیقی، ب. (۱۳۹۷). بررسی میزان روایی و پایایی ابزار سنجش و کیفیت توسعه اجتماعی در شهر تهران. پژوهش اجتماعی، شماره ۳۹، ۴۷-۲۹.
- فاضلی، م.، فتاحی، س.، و زنجان‌رفیعی، ن. (۱۳۹۲). توسعه اجتماعی، شاخص‌ها و جایگاه ایران در جهان. مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، ۲ (۱)، ۱۴۹-۱۷۱.
- قاسمی نژاد، ا.، شبستر، م.، اسماعیل‌زاده، ع. (۱۴۰۲). فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای. ۲۷ (۸)، ۲۴۷-۲۰۳.
- کراکر، د. آ. (۲۰۰۴). فلسفه اخلاق توسعه، جهانی‌شدن و جوزف استیگلیتز، راهبرد یاس، ۱ (۳)، ۳۰۵-۳۵۰.

۳۵۰، ترجمه حاجی حیدری، ح. (۱۳۸۴)

- کلانتری، ص.، گنجی، م. (۱۳۸۴). شاخص‌های توسعه اجتماعی و اقتصادی در ایران، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۲۱۱-۲۱۲، ۱۶۱-۱۴۶
- گندمی، م. و مطلق، م. (۱۳۹۶). بررسی میزان توسعه اجتماعی در سطح شهر خمین، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۹ (۲)، ۸۹-۱۰۱
- محمودی، س. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی ویژگی‌های اجتماعی محله‌های اسکان غیررسمی با محله‌های توسعه یافته شهری (نمونه موردی: شهر سقز). (پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری)، دانشگاه تبریز، تبریز.
- سند ملی راهبردی احیا، بهسازی و نوسازی و توانمندسازی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری (۱۳۹۳)، مصوب هیئت وزیران، تهران
- هزار جریبی، ج. و شالچی، س. وزیر، م. (۱۴۰۲)، نسبت سیاست‌های حاشیه نشینی و هویت ساکنان حاشیه مورد مطالعه حاشیه نشینی تهران، جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، ۲ (۱۲)، ۱۱۸-۱۰۱
- Bhatia, V.K. & S.C. Rai (2004), Evaluation of Socio-Economic Development in Small Areas, New Delhi University.
- Hawkins, J. D., & Weis, J. G. (2017). The social development model: An integrated approach to delinquency prevention. In Developmental and life-course criminological theories (pp. 3-27). Routledge.
- Jacobs, A., & Appleyard, D. (1987). Toward an Urban Design Manifesto. Journal of the American Planning Association, 53(1), 112-120. <https://doi.org/10.1080/01944368708976642>
- Morgner, C., Ambole, A., Anditi, C., & Githira, D. (2020, December). Exploring the dynamics of social networks in urban informal settlements: the case of Mathare Valley, Kenya. In Urban Forum (Vol. 31, No. 4, pp. 489-512). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Moser, C. (2020). Asset – Based approaches for sustainable urban development. World Bank.
- Onyx, J., & Bullen, P. (2000). Measuring social capital in five communities. Journal of Applied Behavioral Science, 36(1), 23-42. <https://doi.org/10.1177/0021886300361002>
- Olajide, O. (2010), Urban Poverty and Environmental Conditions in Informal Settlements of Ajegunle, Lagos Nigeria, Department of Geography and Planning, Lagos State University, 827-836
- Trigilia, C. (2001). Social capital and local development. European journal of social theory, 4(4), 427-442.

- UNCRD (1988). Financing globe Social Development Symposium February 7, Annotated Agenda and Programme of work, Department Of economic and social Affairs. United Nation, NewYork.
- United Nations. (2018). revision of world urbanization prospects, Department of Economic and Social Affairs.
- Vertigans, S., & Gibson, N. (2020). Resilience and social cohesion through the lens of residents in a Kenyan informal settlement. *Community Development Journal*, 55(4), 624-644.
- Wang, B., Xia, L., & Wu, A. M. (2022). Social development with public value: An international comparison. *Social Indicators Research*, 162(2), 909-934.
- Ziorklui, B. E. A., Okyere, S. A., Abunyewah, M., Mensah, S. L., & Frimpong, L. K. (2024). Social capital and community-driven development: A multi-group analysis of migrant and indigenous informal settlements in Greater Accra, Ghana. *Habitat International*, 145, 103016.